TALABA-YOSHLARNING KREATIV QOBILIYATLARINI TAKOMILLASHISHINING NAZARIY ASOSLARI

Ibragimova Dildora O‘ktamjon qizi – assistent
Turdimuratov Baxtiyor Kurbonovich – assistent
Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali (Termiz, O‘zbekiston)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarning kreativ fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish muammosining pedagogik-psixologik tadqiqotlarda o‘rganilishi, talabalarning pedagogik va kasbiy faoliyatga kreativ yondashuvi, ko‘nikma malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilganligini hisobga olgan holda ularning ijodiy kasbiy faoliyatida interfaol usullarning ahamiyati yoritilgan. Maqolada ijodkorlik va yaratuvchanlik metodlarini yaratish, talabada yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyatni shakllantirish, talabalarning individual hamda jamoada ishlash ko‘nikmalarini va ularning innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish holatlari ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Kreativlik, qobiliyat, layoqat, innovatsion uslub va yondashuvlar, kasbiy faoliyat, pedagogik texnologiyalar, ijodiy fikrlash, innovatsion pedagogik texnologiyalar,pedagogik mahorat.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ-МОЛОДЕЖИ

Ибрагимова Дилдора Октамжон кизи – ассистент
Турдимуратов Бахтиёр Курбонович – ассистент
Термезский филиал Ташкентского государственного медицинского университета (Термез, Узбекистан)

Аннотация. *В данной статье освещена важность интерактивных методов в творческой профессиональной деятельности студентов с учетом изучения ими проблемы развития творческих навыков мышления, креативного подхода к педагогической и профессиональной деятельности, формирования и развития навыков. В статье рассказывается о способностях учащихся к творчеству и творчеству, новаторству в обучении, формировании творческих способностей, направленных на решение проблем, использовании индивидуальных и коллективных навыков студентов и их инновационных педагогических технологий.*

Ключевые слова: *Креативность, способности, способности, инновационные методы и подходы, профессиональная деятельность, педагогические технологии, творческое мышление, инновационные педагогические технологии, педагогическое мастерство.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING THE CREATIVE ABILITIES OF YOUNG STUDENTS

Ibragimova Dildora Oktamjon kizi – assistant
Turdimuratov Bakhtiyor Kurbonovich – assistant
Termez Branch of Tashkent State Medical University (Termez, Uzbekistan)

Abstract. *This article highlights the importance of interactive methods in the creative professional activities of students, taking into account their study of the problem of developing creative thinking skills, a creative approach to pedagogical and professional activities, the formation and development of skills. The article describes students' abilities for creativity and creativity, innovation in learning, the formation of creative abilities aimed at solving problems, the use of individual and collective skills of students and their innovative pedagogical technologies.*

Key words: *Creativity, abilities, abilities, innovative methods and approaches, professional activities, pedagogical technologies, creative thinking, innovative pedagogical technologies, pedagogical skills.*

Kirish.

Hozirgi zamon ta’limining bosh va asosiy vazifasi-o‘quvchining intelektual darajasini, yaratuvchanligini, izlanuvchanligini takomillashtirish orqali yangi bilimlarni olish, yaratishga, ruhlantirishga qaratilmog‘i zarur. Mamlakatimizda ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tirof etilmoqda. Bu maqsadni amalga oshirishda ta’limning yangi-yangi modellari yaratilmoqdaki, uning nazariy-metodik asoslari yetakchi mutaxassis-olimlar tomonidan ilmiy-amaliy tarzda isbotlab berilmoqda.

O‘zbekistonda milliy mustaqillikni mustahkamlash va qat’iy qaror toptirish nihoyatda murakkab tarixiy va ijtimoiy-siyosiy vaziyatlarga to‘g‘ri kelmoqda. Fuqarolar ongi va dunyoqarashi, ruhiyatini eskicha qarashlardan, boqimandalik, tashabbussizlik, mute’lik, qaramlik kabi illatlardan soqit etish, tozalash yana ham murakkab ijtimoiy muammodir. Bu darajada ulkan va keng miqyosli tadbirlarni jamiyat

hayotining barcha jabhalarida bosqichma-bosqich, bir tekisda uyg‘un va izchil amalga oshira borish uchun yangi zamon talablariga javob bera oladigan, yangicha ong va dunyoqarashga ega bo‘lgan, erkin, ijodiy va mustaqil fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalab yetishtirish eng muhim vazifalarimizdan biridir.Demak, sifatli ta’lim tizimi sifatli kadrlarni, sifatli kadrlar esa rivojlangan, boy jamiyatni quradi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining (YuNESKO, NENISEF) Xalqaro forumida qabul qilingan 2030 yilgacha ta’lim deklaratsiyasida “... ta’lim sifatini oshirish va shaxsning butun umri davomida ta’lim olishini muvofiqlashtirish va monitoringini o‘tkazish” e’tirof etilgan bo‘lib unda, malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonida zamonaviy bilim – tajribalar, ta’lim texnologiyasi, innovatsion va interfaol metodlar, ta’limning didaktik vositalari, axborot texnologiyalaridan foydalanishning sifat va samaradorligini oshirish zarurati yuzaga kelganligi aytilgan.

Bundan kelib chiqib O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonni imzoladi. Bu farmonda quyidagilar:

-oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tkazish;

-xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta’limning ilg‘or standartlarini joriy etish, jumladan, o‘quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo‘naltirilgan ta’limdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich o‘tish;

-oliy ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo‘shadigan, mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish;

-oliy ta’lim muassasalarining akademik mustaqilligini ta’minlash;

oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog‘liqligini nazarda tutuvchi “Universitet 3.0” konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish;

-oliy ta’lim muassasalarining infratuzilmasi va moddiy-texnik bazasini, shu jumladan, xalqaro moliya institutlarining imtiyozli mablag‘larini keng jalb qilish hisobiga yaxshilash, ularni bosqichma-bosqich o‘zini o‘zi moliyalashtirish tizimiga o‘tkazish va moliyaviy barqarorligini ta’minlash kerakligi ko‘rsatib o‘tilgan[1].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Bugungi axborot-komunikatsiya texnologiyalari jadallik bilan rivojlanayotgan, globallashuv va dunyo bozorida raqobat tobora kuchayib borayotgan bir davrda, demokratik taraqqiyot, moderinizatsiya va yangilanish borasida ko‘zlangan natijalarga erishishda hal qiluvchi kuch bo‘lgan bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash bosh maqsadimizdir. Chunki mamlakat iqtisodiyotini rivojlantiradigan kadrlar ta’lim muassasaslarida o‘qib-ulg‘ayadi.

“Kreativlik” atamasi birinchi marta 50-yillarning oxirida g‘arbiy psixologiyada paydo bo‘lgan bo‘lib, u individning yangi tushunchalarni yaratish va yangi ko‘nikmalarni shakllantirish layoqatlarini bildirgan.

Kreativlik konsepsiyasi, universal ijodkorlik bilish layoqati sifatida, J. Gilfordning ishlari e’lon qilingandan keyin ommalasha boshladi. Uning intellekt tuzilmasining kubsimon modeli bu konssepsiyaga asos bo‘ldi: X material X operatsiyalar natija SOI (structure of the intellect). Bu ishlarda u e’tiborni fikrlash operatsiyalarining ikki tipi o‘rtasidagi asosiy farqqa qaratadi: konvergensiya va divergensiya. *Konvergent* fikrlash (bir biriga yaqinlashish) ijodiy masalani hal qilayotgan insonga shartlar to‘plami asosida yagona to‘g‘ri yechimni topishi kerak bo‘lganida ta’sir qiladi. Bunda J.Gilford konvergent fikrlash layoqatini yuqori tezlikka ega IQ testlar bilan o‘lchanadigan intellekt bilan solishtiradi.

Divergent fikrlash deganda u turli yo‘nalishlarda ishlaydigan, muammoni hal qilish yo‘llarini o‘zgartirish mumkin bo‘ladigan va kutilmagan xulosa va natijalarga olib keladigan ifkrlash tipini tushunishni taklif qiladi.

Bundan kelib chiqib J.Gilford kreativlikning oltita mezonini ajratib ko‘rsatadi:

muammolarni aniqlash va to‘g‘ri qo‘yish layoqati;

ko‘p sonli g‘oyalarni yaratish layoqati;

turli-tuman g‘oyalarni yuzaga keltirish layoqati;

asabga ta’sir ko‘rsatadigan narsalarga nostandartjavob berish layoqati;

ob’ektni detallarni qo‘shib takomillashtirish layoqati;

muammolarni hal qilish, ya’ni tahlil qilish va sintezlash layoqati.

Shunday qilib, J.Gilford divergensiya amalini insonning umumiy ijodkorlik layoqati sifatida almashtirish va implikatsiya amallari bilan birgalikda ajratib ko‘rsatadi[2].

Biroq intellekt ustida ishlovchi hamma tadqiqotchilar ham J.Gilfordning fikriga qo‘shilavermaydilar. Ularning ba’zilari ijodkorlik layoqatining insonning o‘qish va intellekt layoqati bilan zaif bog‘langanligi haida xulosa chiqaradilar. L.Terstoun birinchilardan bo‘lib ijodkorlik layoqati va intellekt o‘rtasidagi farqni ko‘rsatgan. U ijodiy faollikda temperamentning o‘ziga xos xususiyatlari, yangi g‘oyalarni tez o‘zlashtirish va yuzaga keltirish (nafaqat ularga tanqidiy munosabatda bo‘lish) layoqati muhim rol o‘ynashini aniqlagan. Ijodiy yechimlar, uning fikricha, e’tiborning muammo yechimiga jamlanishida emas, balki relaksatsiya, tarqalish momentida keladi.

Ye.P. Torrans bu tadqiqotlarni davom ettirdi va o‘quvchilarning ijodkorlik layoqatini rivojlantirish

bo‘yicha o‘z dasturini ishlab chiqdi. Bu dastur bir necha bosqichni o‘z ichiga olgan edi. Birinchi bosqichda – u Gilford bo‘yicha konvergent fikrlashni, ikinchi bosqichda esa – divergent fikrlashni rivojlantirgan.

Ye.P.Torrans *kreativlik* deganda insonning o‘z bilimlaridagi kamiliklarni, nomosliklarni jiddiy idrok etishini tushunadi. Uning fikricha, ijodkorlik akti muammoni idrok etishga, yechimni izlashga, farazlarning paydo bo‘lishiga va shakllantirilishiga, ularning tekshirilishiga, natijaning modifikatsiyalanishiga va topilishiga bo‘linadi. Shundan kelib chiqib, u kreativlikning asosiy mezonlarini quyidagicha tavsiflaydi: osonlik – test topshiriqlarini bajarish tezligi, ya’ni test meyorlari tez intellekt meyorlariga o‘xshash; moslashuvchanlik – javob topish davomida ob’ektlarning bir sinfidan boshqasiga o‘tishlar soni; originallik – berilgan guruhda bir javobning minimal takrorlanishi. Torrans testlarida aniqlik intellekt testlariga o‘xshash baholanadi[3].

Ye.G. Alieva o‘tkazgan tadqiqotlar Ye.P.Torransning originallik va chopqirlik o‘zaro uzviy bog‘liqligi haqidagi xulosalarini tasdiqladi: javoblar qancha ko‘p bo‘lsa, ular shunchalik originalroq va aksincha.

J. Gilford va Ye.P. Torransning o‘quvchilari va izdoshlari M.Vollax hamda N.Kogan o‘zlarining o‘qituvchilarining ishlarini tanqid qilishdi, chunki ular o‘tkazgan tadqiqotlarda intellekt davrajasi bilan kreativlik darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik yaqqol ko‘rinib turar edi. Ular intellektni o‘lchashning test modellarini kreativlikni o‘lchashga ko‘chirish bunday testlar xuddi oddiy intellekt testlari kabi shunchaki intellekt darajasini tashxis qiladi, dngan xulosaga kelishdi. Tadqiqotchilikr kreativlikni baholashda vaqtning qat’iy chegaralariga va musobaqa muhitigiga qarshi chiqishdi. Bu mualliflar J. Gilfordning divergent va konvergent fikrlashning bir biridan farqlanishi haqidagi dastlabki fikriga qo‘shiladilar. Ularning fikricha ijod namoyon bo‘lishi uchun erkin muhit kerak bo‘ladi. Ular ijodkorlik layoqatlarini tadqiq qilish va tekshirish oddiy hayotiy vaziyatlarda o‘tkazilishi kerak deb hisoblaydilar, bunda sinaluvchi bajarilayotgan topshiriqqa oid qo‘shimcha ma’lumotlarni erkin olish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

M.Vollax va N. Kogan test metodikalaridan foydalanish asosida kreativlikni rivojlantirishni baholashning o‘z tizimlarini taklif qilishdi. Ular o‘quvchilarga topshiriqni hal qilish uchun qancha zarur bo‘lsa, shuncha vaqt berishdi. Testlar o‘yin davomida o‘tkazildi, chunki yutuqlar motivatsiyasi, musobaqa motivatsiyasi, ijtimoiy ma’qullanish motivatsiyasishaxsning o‘z-o‘zini dolzarblashtirishini bloklab qo‘yadi, uning ijodiy imkoniyatlarini namoyon qilishini qiyinlashtiradi. Shu poziyaitsiyadan intllektual va kreativ layoqatlar nafaqat shaxsning xossalari darajasida, balki yaxlit bilash jarayoni darajasida ham o‘zaro bog‘liqdir. Ye.A. Grigorenko o‘z tadqiqotlarida bilishga oid masalalarni hal qilishda bunday layoqatlar bir-birini to‘ldirishini aniqladi.U masalani hal qilishning dastlabki bosqichlarida o‘quvchilarda divergent fikrlash, keyinchalik esa – konvergent fikrlash dolzarblashadi, degan xulosaga keldi. Bu natijalar D. Veksler va R. Amtxauerning divergent fikrlash nazariyasiga asoslangan kreativ testlapridan foydalanish natijasida olingan. Demak, ***kreativlik*** – bu ko‘proq individ tusrli darajada egallashi mumkin bo‘lgan har xil layoqatlar to‘plamidir. Ijodkorlik layoqati, ingliz psixologlarining fikricha, xosil qilingan intellektual layoqatlar bo‘lib, ular tegishli amaliyot yo‘li bilan rivojlantirilishi mumkin. Bu moslashuvchanlik, originallik, g‘oyalarga nisbatan sezgirlik kombinatsiyasi bo‘lib, ular o‘ylovchiga fikrlashning odatdagi stereotiplaridan ajralib, qo‘yilgan masalalarni hal qilishning boshqa sermahsul yo‘llaridan foydalanish imkonini beradi. Natijalar uning o‘zini, va balki, boshqalarni ham qoniqtirishi mumkin.

Kreativlik va intellekt munosabatlari muammosi kreativlik mustaqil tushuncha sifatida ajratilgan paytda paydo bo‘ldi. J. Gilford ijodkorlik qobiliyati divergent fikrlash va o‘zgartirishlar kiritish layoqatlarini o‘z ichiga oladi, deb hisoblagan. U *intellekt* yangi materialni tushunish va o‘zlashtirish muvaffaqiyatini belgilab beradi, *divergent fikrlash* esa ijodiy yutuqlarga erishishga sabab bo‘ladi, deb ta’kidlaydi. Bundan tashqari, ijodiy faollikning muvaffaqiyati bilimlarga hajmiga (intellektga bog‘liq bo‘lgan) bog‘liq.Biroq intellektni bitta sabab yoki mexanizm bilan tushuntiriladigan hodisa kabi qarash mumkin emas. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Kreativlik (lot., ing. ***“create”*** – yaratish, ***“creative”*** yaratuvshi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovshi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvshi ijodiy qobiliyati ma’nosini ifodalaydi.

P.Torrens fikrisha, ***“kreativlik”*** tushunchasi negizida quyidagi yoritiladi: muammoga yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o‘zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirshanlik.

Modomiki, kreativlik – aqliy jarayon ekan, odam aqlini yuksaltirishning, rivojlantirishning, uning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanishning bitmas-tuganmas yo‘llari va usullari, albatta, topiladi.Bu borada mutaffakir Abu Ali ibn Sino qarashlarida ham kretavlikni talqin etishmiz mumkin. Uning qarashlarida o‘qituvchi o‘z o‘quvchilarining mayl, intilish, faolligi, qobliyati, iste’dodi va layoqatini aniqlamasdan turib, uni ijodiy fikrlashga yo‘naltira olmaydi degan.

Mutaffakir Jalolidin Davoniy “Axloqi Jaloliy” nomli asarida insoniy fazilatlarda aqliy qobiliyat va aqliy iste’dodni tarbiyalash uchun zukko, zehnli,

fahm-farosatli, ijodkor bo‘lishi va bilimlarni tez eslab qolishi, ularni anglab yetish lozimligini ta’kidlagan.

Mutafakkir Zahiriddin Muhammad Bobur qarashlarida ham kreativlikni ko‘rishmiz mumkin: U inson shaxsining taraqqiy ettirishning asosiy yo‘llaridan biri deb muammoli vaziyatni, ijodkorlikni tushunadi va undan o‘z faoliyatida unumli foydalangan.

Kreativlik (ijodiylik) – qandaydir yangi, betakror narsa yarata olish layoqati, yangicha fikrlash, original g‘oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayon. Tushunchaga berilgan ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, kreativlik ham xuddi tashabbuskorlik, ishga ijodiy yondashuv xislatlari singari albatta tug‘ma, ilohiy tuhfa bo‘lishi aslo shart emas.

Natijalar.

Kreativ talaba jadal aqliy faoliyatga ega bo‘ladi, intelekutal faollikning evristik va rag‘batlantiruvchi-samarali darajalarining vakillari esa ekstensiv (keng) aqliy faoliyat bilan tavsiflanadi. Har bir vakilning qo‘yilgan vazifaga yondoshuvi uning o‘ziga xos xususimyati hisoblanadi. Masalan, rag‘batlantiruvuchi-samarali darajaga ega bo‘lgan inson berilgan darajada ish sur’atini oshirib boradi va o‘z faoliyatini mexanik kengaytirilgan darajada takrorlaydi, evrist muammoni yechishning yangi-yangi usullarini qo‘llaydi, kreativ inson muammoni yana va yana chuqur tadqiq qiladi, fenomenning nazariy tushuntirishlarini topadi.

Kreativlikni rivojlantirish ta’lim mazmunini o‘zlashtirishda ta’lim oluvchilarning bilim saviyasi, o‘zlashtirish darajasi, ta’lim manbai, didaktik vazifalariga qarab, munosib ravishda o‘qitish jarayonini tashkil etishni talab qiladi.

Bunda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish lozimligi nazarda tutiladi: ta’lim oluvshilarda kreativ faoliyatni egallash mayllarini qaror toptirish, bilish ehtiyojlarini shakllantirish va ta’lim jarayonida mustaqillikni namoyon qilish muhitini ta’minlash; “ta’lim oluvshilar tomonidan bayon qilingan turli-tuman fikrlar va g‘oyalarni bag‘rikenglik bilan qabul qilish hamda ularning o‘quv jarayonidagi faolligini ta’minlash, ularning ijodiy faolliklarini muntazam rag‘batlantirish; ta’lim oluvshilarda individual, kichik” guruhlar va jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, ularning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, ularni muammolarni hal qilishda tayyor, standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qabul qilishga undash; kreativ faoliyatni rivojlantirishning asosi bo‘lgan bilimlarni amalda qayta ishlab chiqish va takomillashtirish imkonini beradigan interfaol mashg‘ulot shakllari va metodlarini tanlash va tatbiq etish va hokazo

RAT (masofaviy assotsiatsiyalar testi) (1969 y.) testining muallifi S. Mednik biroz boshqacharoq yondoshishini ko‘rish mumkin. Uning fikricha, divergent fikrlash jarayoni quyidagicha kechadi: muammo bor, uning yechimini fikriy izlash uning mazmunidan kelib chiqib, semantik fazoning bir necha yo‘nalishida boradi. Divergent fikrlash xuddi yonboshdan, chetdan fikrlash, muammoning atrofida fikrlashdek bo‘ladi.

S. Mednikning fikricha ijod jarayonida fikrlashning ham konvergent, ham divergent tomonlari bo‘ladi. U muammoning elementlari qanchalik uzoq sohadan olingan bo‘lsa, uni hal qilish jarayoni shu qadar kreativ bo‘ladi, deb o‘ylaydi. Ijodiy yechim stereotipdan farq qiladi: ijodning mohiyati bajariladigan amalning o‘ziga xosligida emas, balki insonning fikrlash sintezining oxirgi boqichida assotsiatsiyalar maydoni kengligida stereotiplarni yengib o‘tishidadir.

Rossiyalik psixologlar T.V. Galkina va L.G. Xusnutdinova o‘z tadqiqotlarida original g‘oyalar kreativ masalalarni hal qilishning dastlabki boqichlarida emas, balki ularni hal qilish jarayonida kelishini tasdiqlaganlar. Ular avval ijodkorlik qobiliyati shakllantirilgan bo‘ilshi kerakligini va undan keyingina o‘zini namoyon qilish imkoniyatini olishi mumkinligini isbotladilar. Nutq-fikrlash kreativligining stimulyatsiyasi o‘quvchilarni ijodiy original javobga yo‘naltirish yo‘li bilan hosil qilinishi mumkin va bu ko‘p hollarda kreativligi past insonlarning sermahsulligiga ta’smir ko‘rsatadi.

Masalan, Ye. A. Abisalova, V.F. Spiridonov, D.V. Ushakov, S.R. Yagolkovskiy, G.G. Kravsov asarlarida ruhiy hodisalar tizimi ko‘p pog‘onali bo‘lib, ierarxik tuziladi, deb ta’kidlaydi. U turli funksional sifatlarga ega bo‘lgan bir qator tizim ostilarini o‘z ichiga oladi. Ularning orasida uchta asosiy o‘zaro bog‘langan tizim ostidalar ajratib ko‘rsatilgan: kognitiv, unda bilish funksiyasi amalga oshiriladi; regulyativ, u faoliyat va xulqni boshqaradi; kommunikativ, u insonning boshqa insonlar bilan muloqot qilishi jarayonida shakllanadi va amalga oshiriladi[4].

O‘qituvchining faoliyati o‘quvchilarning kreativligini rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, chunki pirovard natijada bilimlar va alohida malakalar emas,balki ularning shaxs layoqatlarini rivojlantirishga tadbiq etilishi rivojlantiruvchi samarani ta’minlaydi. Tadqiqotchi Ye. Torrans o‘qituvchi faoliyatida o‘quvchilarning kreativ layoqatlarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan bir necha omillarni ajratib ko‘rsatadi. Bu ijodiy fikrlash qadriyatini tan olish, o‘quvchilarning atrof-muhitdagi stimullarga sezgirligini rivojlantirish, ob’ektlar va g‘oyalar bilan erkin ishlash, ijodiy jarayon to‘g‘risida konstruktiv axborot bera olish malakasi, tanqid qilishni emas, balki konstruktiv tanqidni rivojlantirish, o‘z-o‘zini hurmat qilishni rag‘batlantirish, baholash oldidagi qo‘rquvni tarqatib yuborish va h.k.

R. Xalman o‘qituvchi faoliyatida o‘quvchilarning kreativ layoqatlarini rivojlantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan omillarni ajratib ko‘rsatadi: konformizmga majbur qilish, avtoritar qurilmalar va avtoritar muhit, o‘qituvchining rigidligi (qattiqligi), kinoya va masxara ifodasining namoyon bo‘lishi, qattiq baholash, muvaffaqiyatga qat’iy yo‘naltirish, divergent fikrlashi rivojlangan shaxsga nisbatan dushmanlik hissi.

N.A.B. Bogoslavskaya o‘zining eksperimental ishlarida ijodkorlikning birligini ajratib ko‘rsatadi. Uning fikricha, bu birlik, ijodkor shaxsning kognitiv va motivatsion xususiyatlarini ularning birligida aks ettiruvchi intellektual faoliyatidir. U o‘quvchilar intellektual faolligining uchta darajasini ajratib ko‘rsatadi: rag‘batlantiruvchi-samarali, evristik va kreativ.

Rag‘batlantiruvchi-samarali yoki passiv daraja. Intellektual faollikning bu darajasining vakillari sidqi dildan g‘ayrat bilan ishlaydilar, biroq dastlabki topilgan ish usuli doirasida qoladilar. Ularning faoliyati tashabbussiz. U har safar tashqaridan rag‘batlantiriladi.

Evristik daraja. Intellektual faollikning bunday darajasiga ega o‘quvchilar na tashqi omillar, na faoliyat natijalarining qoniqarsiz deb sub’ektiv baholanishi bilan rag‘batlantirilmaydigan intellektual tashabbusning u yoki bu darajada namoyon bo‘lishi bilan tavsiflanadilar. Intellektual faollik rivojlanishining bunday darajasiga ega odam o‘z faoliyatining tarkibi va tuzilmasini tahlil qilishga qodir bo‘ladi, vazifalarni soilshtirib ko‘radi, va bu uni yangi, yanada originalroq yechim usullariga olib keladi. “Evrist” har bir yangi qonnuniyatni kashfiyot, ijodiy topilma sifatida deb baholaydi. Bu ob’ektga chuqur kirib, undan nimadir yangi narsani olish imkonini beruvchi mantiqiy tahlil mahsulidir.

Intellektual faollikning kreativ darajasi. Kreativ darajaga ega o‘quvchilar uchun empirik aniqlangan qonuniyat fikrlash jarayonining oxirgi punkti emas, balki keyingi tadqiqotning mustaqil maqsadiga aylanadi. Bunday o‘quvchi uni hech kim majbur qilmasa ham muammoning ichiga kirishga harakat qiladi. U bilish ob’ektini omillarning tabiatini tushuntirib beradigan nakzariyani yaratishgacha yetkazadi va hodisalarning sababini tushuntirishga harakat qiladi. Shunday qilib, o‘quvchining berigan vaziyat chegaralaridan chiqishiga halaqil qiluvchi psixologik to‘siq olib tashlanadi. Bunday holda bir qator vaziyatlarni solishtirish zarurati bo‘lmay bor-yo‘g‘i bitta muammoning yechimini topish bilan cheklanish mumkin bo‘ladi,biroqf buning uchun fenomenning isbotlarini topish zarur bo‘ladi[5].

Kreativ o‘quvchi jadal aqliy faoliyatga ega bo‘ladi, intelekutal faollikning evristik va rag‘batlantiruvchi-samarali darajalarining vakillari esa ekstensiv (keng) aqliy faoliyat bilan tavsiflanadi. Har bir vakilning qo‘yilgan vazifaga yondoshuvi uning o‘ziga xos xususimyati hisoblanadi. Masalan, rag‘batlantiruvuchi-samarali darajaga ega bo‘lgan inson berilgan darajada ish sur’atini oshirib boradi va o‘z faoliyatini mexanik kengaytirilgan darajada takrorlaydi,evrist muammoni yechishning yangi-yangi usullarini qo‘llaydi, kreativ inson iuammoni yana va yana chuqur tadqiq qiladi, fenomenning nazariy tushuntirishlarini topadi.

Vatanimiz psixologiyasida va pedagogikasida kreativlikni “ijodkorlik”, insonning ijodiy imkoniyatlari, inson individiumining ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan ijodiy faollikni namoyon qilishni bildiruvchi alohida xususiyati (turg‘un xossasi) sifatida qaraladi. “Ijodkorlik” va “kreativlik” tushunchalarini ajratish uchun zamonaviy tadqiqotlar ikkita tavsifnomalardan foydalanadilar: jarayoniy-natijaviy (ijod uchun) va sub’ektiv-sharoit yaratuvchi (kreativlikni belgilash uchun).

O‘quvchining shaxsiy o‘ziga xos xussuiyatlari, shuningdek his-tuyg‘u va motivatsion omillar kreativlikning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadilar. Shu bilan birga hozirgi vaqtda vatanimizning psixologo-pedagogik fanida kreativlikning motivatsion xususiyatlariga nisbatan yagona fikr yuzaga kelmagan. Ba’zi tadqiqotchilar kreativ individ o‘zini o‘zini eng yaxshi tarzda namoyon qilishga, o‘z imkoniyatlariga maksimal mos kelishga, faoliyatning yangi turlarini o‘zlashtirishga urinadi deb hisoblaydilar. Boshqalar esa o‘quvchilardagi kreativ layoqatlarning motivatsiyasi tavakkalchilikka, o‘z imkoniyatlarining chegarasini tekshirib ko‘rishga intilishga asoslangan deb hisoblaydilar.

Ba’zi tadqiqotchilar kreativlikni salohiyatli va dolzarbga ajratishlari ta’kidlab o‘tish zarur. Bunday kreativlik insonning ma’lum tashqi sharoitda dolzarb kreativlikni egallashga, ijodiy faollikni namoyon qilishga bazaviy tayyorlik shaklidagi potensial moyilligini tavsiflaydi.

Salohiyatli kreativlik – bu ijodning sub’ektiv shartidir.

Dolzarb kreativlik – salohiyatli kreativ inson individual tavsifnomalarining faoliyatning u yoki bu turi bilan o‘zaro aloqaga kirishishining tug‘ilishi bulib, uni tashuvchisining faoliyatning tegishli turida ijodiy faollikni namoyon qilishga dolzarb, bevosita tayyorligini belgilab beradi; dolzarb kreativlik – ijodning yetarlicha sub’ektiv shartidir.

Salohiyatli kreativlikni imkoniyatlardagi kreativlik deb tavsiflash mumkin. Imkoniyatlardagi kreativlik haqiqatdagi kreativlikka – dolzarb kreativlikka aylanishi uchun birinchisi o‘zlashtirish vositasida faoliyatning ma’lum turini tashuvchisi tomonidan kuchli tarza o‘zgartirilishi kerak. Biroq hamma o‘quvchilar ham yangiliklarga bir xil munosabatda bo‘laverishmaydi va ularni bir xil qabul qilaverishmaydi.

Ilmiy ishlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, hamma o‘quvchilar ham kreativlikning rivojlanganlik bosqisiga erishavermas ekanlar: ba’zilar birinchi bosqichda to‘xtab qoladilar, ular hamma tayyor narsalardan nusxa oladilar, boshqalar tayyoriga turlicha modifikatsiyalarni kiritadilar; uchinchilar esa mavjud g‘oyalarni asos sifatida olib, mazmunni, uni amalga oshirish shakllarini va metodlarini ishlab chiqadilar; to‘rtinchilar o‘zlarinikini va originalini yaratadilar.

Ushbu tadqiqot doirasida o‘tkazilgan ilmiy manbalarning tahlil taqlid va ijodning yuqorida qarab chiqilgan munosabati past talabalarining faoliyatida yetarlicha aniq namoyon bo‘lishi to‘g‘risida guvohlik beradi. Ularning ijodiy faoliyati asosan taqlid xususiyatiga ega, bu esa ijodiy individuallikka

erishish, taqliddan holi bo‘lgan haqiqiy ijod yo‘lidagi tabiiy bosqich hisoblanadi[6].

Muhokama.

Shundan kelib chiqib, talabalarning kreativligi faoliyatning taqlid komponentini kamaytirib, ijodiy tashkil etuvchisini orttirib boradigan tajribaga, konsepsiyaga, alohida usulga, shaklga, metodga taqlid qilish asosida yuzaga keladi deyish mumkin.

Keyingi ikki bosqichda tanlab olingan variantlar o‘quvchilarga beriladi, ularning yangilik va originallik elementlarini kiritish bo‘yicha shaxsiy urinishlari hisobiga variantlarning amaliyotga mosligi tekshiriladi.

Kreativ layoqatlar avval o‘rganilgan, keyinchalik o‘zgartirish kiritiladigan materialda muvaffaqiyatliroq rivojlantirilishini ta’kidlabo‘tish zarur. Bu o‘quvchilar muammoli topshiriqlarni bajarayotganlarida, shuningdek loyihalar metodidan foydalanishda kuzatiladi.

Ba’zi chet ellik tadqiqotchilar yangiliklarni idrok etishlaridan kelib chiqib insonlarning ba’zi toifalarini ajratib ko‘rsatadilar. Masalan, Ye. Rodjers 1962 yilda butun kontiniumni beshta asosiy toifaga bo‘lgan: 1) novatorlar, 2) dastlabki realizatorlar, 3) dastlabki ko‘pchilik, 4) keyingi ko‘pchilik, 5) ikkilanuvchilar.

Novatorlarga sarguzasht ruhiga ega, tavakkalchilikka moyil o‘quvchilarni kiritish mumkin; ular har qanday yangilikni sinab ko‘rishga tayyorlar; ular har qanday muloqotdan yangilikni izlashga intiladilar. Ular sarguzasht tabiatiga ega bo‘lib, OTMdagi bo‘lajak yangiliklar uchun hal qiluvchi omil bo‘lishlari mumkin. Ijodiy loyihalar ustida ishlab, bunday talabalar qo‘yilgan vazifalarni hal qimlishning eng g‘ayri oddiy yechimlarini ilgari suradilar.

Dastlabki realizatorlar – bular novatorlik yo‘nalishlarining, fikrlarning “liderlaridir”, chunki ularga ko‘pincha maslahat va konsultatsiyalar so‘rab murojaat qiladilar. Bu guruh vakillari o‘zlarining hamma hatti-harakatlarini puxta o‘ylab chiqadilar, shuning uchun ham ularni aqlli realizatorlar sifatida qadrlashadi.

Dastlabki ko‘pchilikni tavsiflashda bu guruh vakillari birinchi guruhlar bilan erkin o‘zaro aloqa qilishlarini, bmroq kamdan kam hollarda lider sifatida namoyon bo‘lishlarini ta’kidlash zarur. Ularda qaror qabul qilishlari uchun ko‘proq vaqt talab qilinadi, ular ijodiy ish jarayonida boshqalarga sidiqidildan ergashishlariga qaramay, “o‘rtada” yurish ularni qoniqtiradi.

Keyingi ko‘pchilikni tabiatan skeptik bo‘lgan o‘quvchilar tashkil qiladi. Ular ijodiy faoliyatga tayyor bo‘lib, yangiliklardan foydalanadilar, biroq o‘z ehtiyojlaridan kelib chiqib, yoki ijtimoiy muhit ta’sirida ko‘pchilikning fikriga qo‘shiladilar.

Ikkilanuvchilar – bu guruh vakillari o‘zlarining konservativliklari bilan ajralib turadilar, yangiliklarni qabul qilmaydilar, eskisiga yo‘nalish oladilar, g‘ayri oddiy qarorlarni qabul qilishda ikkilanadilar, ularga ko‘proq an’anaviy muntazam vazifalar tushunarliroq.

Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini o‘qitishning an’anaviy modelida ularda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish ko‘zda tutilgan. Asosiy e’tibor bazaviy amaliy ko‘nikmalarga asoslangan mavzular bo‘yicha bajarish uchun zarur bo‘lgan ma’lum miqdordagi ko‘nikmalarni o‘zlashtirish hisobiga hamda amaliy ko‘nikmalarni bajara olish malakalarini takomillashtirishga qaratiladi.

Birinchi bosqichda – taqdimot bosqichida yangi amaliy ko‘nikma kiritiladi va uning dastlabki mustahkamlanishi o‘tkaziladi. Ikkinchi – axborot bilan to‘ldirish bosqichida amaliy ko‘nikmani bajarishda dasturiy (piktogramma) yani belgilar taniladi. Uchinchi – faollashtirish bosqichida bazaviy amaliy ko‘nikmalar ustida ishlash bilan o‘rganilayotgan materiallar idrok etiladi. To‘rtinchi – reproduksiya bosqichida talabalar egallagan bilimlarini o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni bajarishda qo‘llaydilar. Ko‘pchilik talabalar bazaviy amaliy ko‘nikmalarni ma’lum miqdorda eslab qoladilar, biroq bu ularning axborot texnologiyalarini o‘rganishga motivatsiyasini oshirmaydi.

Bunda topshiriqlarni shakllantirilishi divergent emas, kogerent fikrlashni rivojlantirishga qaratilganligini ta’kidlab o‘tish lozim. Masalan, amaliy ko‘nikma o‘qing, uni bajarib bering. Ijodiy yondashuvni talab qiladigan topshiriqlar juda muhim hisoblanadi.

Shuning uchun ham talabalar yuqori kurslarda o‘qib chiqilgan statistik tajribalar bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni bajarishda qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki asosiy statistik tajribani aniq va to‘g‘ri shakllantira olmaydilar, muhimini ikkinchi darajalidan ajrata olmaydilar, o‘rganilgan faktlar va hodisalarni yangilari bilan solishtira olmaydilar, ba’zida esa talabalar bunday topshiriqlarni mustaqil bajara olmaydilar va o‘qituvchining yordami talab qilinadi.

Talaba imtihonda baho olish uchun statistik tajribani amaliy ko‘nikma ketma-ketligida bajarishi kerak. Talabalar yetarlicha yuqori kreativ qobiliyatlarni talab qiladigan topshiriqlarni bajarsalar, imtihonda shunga o‘xshash topshiriqlarni shuncha oson bajara oladilar[7].

Tadqiqotning asosiy natijalari, ularning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

-OTT talabalarida kreativ qobiliyatlarini takomillashishining nazariy asoslarini belgilab beruvchi qoidalar to‘plami aniqlandi va ilmiy asoslandi;

-OTT talabalarida axborot texnologiyalarini o‘rganishda kreativ qobiliyatlarini takomillashishining mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalari aniqlandi va asoslab berildi;

- axborot texnologiyalarini o‘rganishda talabalarda kreativ qobiliyatlarini takomillashishining nazariy modeli ishlab chiqildi, maxsus loyihalashtirilgan o‘qitish texnologiyasida amalga oshirildi;

-shaxsning kreativ qobiliyatlarini muvaffaqiyatli takomillashishi uchun tibbiyotda axborot texno-

logiyalari mashg‘ulotlarida muammoli o‘quv masalalarini qo‘llash hamda talabalarni murakkablik darajasi ortib boradigan loyihalarni hal qilishga bosqichma-bosqich jalb qilish asosida o‘qitish texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari eksperimental tasdiqlandi;

- OTT talabasining kasbiy shakllanishini va to‘g‘ridan to‘g‘ri vazifalarini bevosita muvaffaqiyatli bajarishini ta’minlovchi kreativ qobiliyatlarini takomillashishiga yordam beruvchi psixologo-pedagogik shart-sharoitlar asoslab berildi. Axborot texnologiyalarini o‘rganish sifatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ko‘p hollarda amalga oshirilayotgan o‘qitish modellari axborot texnologiyalarini o‘rganish jarayonida talabalarning kreativ qobiliyatlarini to‘la ochib berish imkonini beradi[8].

Xulosa.

Xulosa qolib, shuni aytish joizki kreativ fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish muammosining pedagogik-psixologik tadqiqotlarda ko‘rib chiqildi.

O‘zbekiston ta’lim tizimini tartibga soluvchi zamonaviy me’yoriy hujjatlarda talabalarni tarbiyalashning muhimligi va zaruratiga alohida yondashilgan. Zero, ta’lim sohasida davlatning yetakchi yo‘nalishlaridan biri talabalarining kreativ qobiliyatlarini takomillashtirish hisoblanmqda.

Shuningdek:

-talaba yoshlarning jamiyatida kreativ qobiliyat savodxonligi bo‘lishi kerakligi asoslandi;

-talabalarning “kreativ qobiliyatlarini takomillashtirish” tushunchalari to‘g‘risidagi ilmiy qarashlar taxlil qilindi.

-talabalarning kreativ qobiliyatlarini takomillashtirishlarida ayrim masalalari ochib berildi.

Shuningdek nafaqat talabalaga, barcha soha xodimlariga xos bo‘lgan sifatlar aniqlanishga harakat qilindi. Talabalarning yangicha fikrlash savodxonligini shakllantirish bo‘yicha kreativ qobiliyat takomillashishini kuchaytirish samarali ekanligi ko‘rsatib o‘tildi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoniga 1-ILOVA https://lex.uz/ru/docs/-4545884#-4547600

2. J.P. Guilford, J. (1967 b). Creativity, yesterday, today and tomorrow. Journal of Creative Behavior,1(1),3-14. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/j.2162-6057.1967.tb00002.x

3. The Father of Creativity: The Life, Legacy, and Lessons of Dr. E. Paul Torrance (1915 - 2003) Posted By Corey J. Gray, M.A.T., Monday, April 8, 2024 Updated: Monday, April 1, 2024 https://nagc.org/blogpost/2061726/499406/The-Father-of-Creativity-The-Life-Legacy-and-Lessons-of-Dr-E-Paul-Torrance-1915--2003

4. Роль прототипов в процессах вербальной креативности / Е.А. Абисалова, В.Ф. Спиридонов, Д.В. Ушаков, С.Р. Яголковский, Г.Г. Кравцов диссертация... кандидата психологических наук: 19.00.01 / Москва, – 2013. https://lib.ipran.ru/paper/22336719

5. Богословская Н.А. Московский институт психоанализа (НОЧУ ВО «МИП»); Российский институт театрального искусства — ГИТИС (ФГБОУ ВО «РУТИ “ГИТИС”»), г. Москва, Российская Федерация ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2797-3094, e-mail: ninavyskocil@gmail.com https://psyjournals.ru/journals/exppsy/archive/2023_n3/exppsy_2023_n3_Bogoslovskaya.pdf

6. Ibragimova G. N. Interfaol o’qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. Monografiya //T.: -2017.–24 b. – 2017. https://new.tdpu.uz/abiturient/showpage/4158 URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0,5&cluster=3576817879899681152

7. Qurbonovich T. B. Kasb ta’limi axborot texnologiyalari fani o‘qituvchilarini tayyorlashda kreativlik ko‘nikmasini shakllantirish. https://slib.uz/uz/article/view?id=23850

8. Turdimurodov Bakhtiyor Kurbanovich, Forming Creative Thinking of the Teacher in Teaching Students in Information Technology. Improving the Creative Skills of Vocational Education Teachers , Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal: Vol. 2 No. 5 (2023): MAY https://univedex.php/synergy/article/view/1666

9. Turdimuratov B.K., Ibragimova D.O‘., Kurbanov A.B. / The importance of sui intelect in the treatment of neurological disorders.